

De quattuor temperamentis

Author(s): Iacobus van Wageningen

Source: *Mnemosyne*, New Series, Vol. 46, No. 4, (1918), pp. 374-382

Published by: BRILL

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/4425983>

Accessed: 15/07/2008 16:47

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of JSTOR's Terms and Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>. JSTOR's Terms and Conditions of Use provides, in part, that unless you have obtained prior permission, you may not download an entire issue of a journal or multiple copies of articles, and you may use content in the JSTOR archive only for your personal, non-commercial use.

Please contact the publisher regarding any further use of this work. Publisher contact information may be obtained at <http://www.jstor.org/action/showPublisher?publisherCode=bap>.

Each copy of any part of a JSTOR transmission must contain the same copyright notice that appears on the screen or printed page of such transmission.

JSTOR is a not-for-profit organization founded in 1995 to build trusted digital archives for scholarship. We work with the scholarly community to preserve their work and the materials they rely upon, and to build a common research platform that promotes the discovery and use of these resources. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

DE QUATTUOR TEMPERAMENTIS

SCRIPSIT

IACOBUS VAN WAGENINGEN.

Quoniam hodie èt inventio quattuor temperamentorum èt nomina eorum saepius Graecis ¹⁾ tribuuntur — quod iam idcirco parum veri simile videtur, quia sic non facile explicatur, qui factum sit, ut nominibus Graecis, quae sunt *melancholici*, *phlegmatici*, *cholericici*, unum Latinum additum sit sc. *sanguinei*, — hanc rem rursus perquirere statui, ut non modo Graecis sed omnibus philosophis et medicis suum cuique redderetur.

Primus Alcmaeo Crotoniates, medicus clarissimus, idem qui iam exeunte saeculo sexto ante Chr. n. sedem et locum animi in cerebro esse dixit ²⁾, multas in corpore humano vires esse, sc. umidum, siccum, frigidum, amarum, dulce cet., quibus aequabiliter regnantibus bona valetudo efficeretur, existimabat: *Ἀλκμαίων τῆς μὲν ὑγισίας εἶναι συνεκτικὴν τὴν ἰσονομίαν τῶν δυνάμεων, ὑγροῦ, ξηροῦ, ψυχροῦ, θερμοῦ, πικροῦ, γλυκέος καὶ τῶν λοιπῶν.*

Primus idem, quantum scimus, de hac qualitatum mixtura adhibuit vocem, quae est *κρᾶσις*, quam Romani ³⁾ vocabulo,

1) Volkmann, Psychologie I 208: „Hippocrates legte die 4 Hauptsäfte des Leibes zu Grunde, eine Ansicht, die sodann Galen ... durch Einführung der bekannten Namen fixirte“.

2) Diels, Vorsokratiker³ I 132, 32; 133, 3. Siebeck, Geschichte der Psychologie I 90, 145.

3) Colum. III 12: „opus est, inquit, inter has tam diversas inaequalitates magno temperamento, quod in corporibus quoque nostris desideratur, quorum bona valetudo calidi et frigidi, umidi et aridi, densi et rari, certo et quasi examinato modo continetur“.

quod est *temperamentum*, Latine expresserunt: τὴν δὲ ὑγιεῖαν τὴν σύμμετρον τῶν ποιῶν κρᾶσιν.

Hanc doctrinam Parmenides (504 a. Chr. n.), qui ignem et terram elementa universi putabat, ad mentis condicionem explicandam transtulit eiusque acumen in mixtura certa calidi et frigidi constare disseruit¹⁾: Παρμενίδης .. ἀφώρικεν .. ὅτι δυοῖν ὄντοιιν στοιχείοιν κατὰ τὸ ὑπερβάλλον ἐστὶν ἡ γνώσις. ἐὰν γὰρ ὑπεραίρη τὸ θερμόν ἢ τὸ ψυχρόν, ἄλλην γίνεσθαι τὴν διάνοιαν, βελτίω δὲ καὶ καθαρωτέραν τὴν διὰ τὸ θερμόν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ταύτην δεῖσθαι τινος συμμετρίας ... τὸ γὰρ αἰσθάνεσθαι καὶ φρονεῖν ὡς ταῦτὸ λέγει· διὸ καὶ τὴν μνήμην καὶ τὴν λήθην ἀπὸ τούτων γίνεσθαι διὰ τῆς κρᾶσεως. ἂν δ' ἰσάζωσι τῇ μίξει, πότερον ἔσται φρονεῖν ἢ οὐ, καὶ τίς ἢ διάθεσις, οὐδὲν ἔτι διώρικεν. Parmenide igitur auctore si in mente calor intentus, frigus remissum est, memoria valet, sin frigus maius est, rerum oblivia mentem vexant. Qualis mentis status futurus sit, si utrumque aequabiliter misceatur, hoc dicere neglexit.

Empedocles ille, qui quattuor elementa ignem aëra aquam terram statuit et mixturae doctrinam fusius exposuit, in sanguine sedem perfectissimae principiorum mixturae esse atque mentis sensuumque acumen eo absolutius et exactius fore, quo aequabiliter elementorum partes in sanguine mixtae sint, putat. Si rarius et laxius collocatae sint, hominis naturam fieri tardam et cunctantem, sin densius et subtilius, hominem propter rapacem sanguinis motum vehementem esse et multa inchoare, pauca absolvere²⁾: διὸ καὶ τῷ αἵματι μάλιστα φρονεῖν· ἐν τούτῳ γὰρ μάλιστα κεκρᾶσθαι [ἐστὶ] τὰ στοιχεῖα τῶν μερῶν ... καὶ ἂν μὲν μανὰ καὶ ἀραιὰ κείται τὰ στοιχεῖα, νωθροὺς καὶ ἐπιπόνους· ἂν δὲ πυκνὰ καὶ κατὰ μικρὰ τεθραυσμένα, τοὺς δὲ τοιοῦτους ὀξεῖς φερομένους καὶ πολλοῖς ἐπιβαλλομένους ὀλίγα ἐπιτελεῖν διὰ τὴν ὀξύτητα τῆς τοῦ αἵματος φορᾶς· οἷς δὲ καθ' ἕν τι μόριον ἢ μέση κρᾶσις ἐστὶ, ταύτῃ σοφοὺς ἐκάστους εἶναι, itaque oratores excellere propter bonam mixturam, quae in lingua eorum sit, artifices autem eminere ob crasim aequam in manibus latentem.

Neque Alcmaeonis neque Parmenidis doctrina Platoni

1) Diels, Vorsokr.³ I 142, 5; 145, 31; 146, 5.

2) Diels, Vorsokr.³ I 218, 5 sqq.

ignota fuisse videtur, quippe qui hominum et animalium valetudinem bonam e quattuor qualitibus earumque mixtura pendere arbitretur (Symp. 188 A): *ἐπεὶ καὶ ἡ τῶν ὠρῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ σύστασις μεστή ἐστὶν ἀμφοτέρων τούτων, καὶ ἐπειδὴν μὲν πρὸς ἄλληλα τοῦ κοσμίου τύχη ἔρωτος ἂν νῦν δὴ ἐγὼ ἔλεγον, τὰ τε θερμὰ καὶ τὰ ψυχρὰ καὶ ξηρὰ καὶ ὑγρὰ, καὶ ἄρμονίαν καὶ κρᾶσιν λάβη σώφρονα, ἥκει φέροντα εὐετηρίαν τε καὶ ὑγίειαν ἀνθρώποις καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις τε καὶ φυτοῖς καὶ οὐδὲν ἠδίκησεν.* Idem februm varia genera ita explicat, ut in alio aliud elementum praevalere demonstrat, quae febris causa sit: *τὸ μὲν οὖν ἐκ πυρὸς ὑπερβολῆς μάλιστα νοσήσαν σώμα ξυνεχῆ καύματα καὶ πυρετοὺς ἀπεργάζεται, τὸ δ' ἐξ ἀέρος ἀμφημερινούς, τριταίους δ' ὕδατος διὰ τὸ νωθέστερον ἀέρος καὶ πυρὸς αὐτὸ εἶναι· τὸ δ' ἐκ γῆς τετάρτως ὄν νωθέστατον τούτων* (Tim. 86 A), quin etiam de regnantis fortitudine et continentia agens voce, quae est *ξύγκρασις*, utitur (Politicus 308 E), sed neque ille neque Xenophon ¹⁾ mores hominum atque indolem ad illa elementa revocare studuit.

Iam ex iis, quae Plato de februm generibus scripsit, eum non fugisse apparet, quae aequalis eius Hippocrates de corpore humano tradiderat. Is enim, quamquam in natura non plus duo elementa, ignem et aëra, statuit, tamen in corpore humano quattuor inesse umores eorumque mixturam et bonae valetudinis et morborum causam esse censebat: *τὸ δὲ σώμα ἔχει ἐν ἑαυτῷ αἷμα καὶ φλέγμα καὶ χολήν ξανθὴν τε καὶ μέλαιναν καὶ ταῦτ' ἐστὶν αὐτέω ἢ φύσις τοῦ σώματος καὶ διὰ ταῦτα ἀλλεῖ καὶ ὑγιαίνει* (περὶ φύσιος ἀνθρώπου c. 4). Valet autem homo maxime, si umores illi, quantum ad vim et multitudinem attinet, maxime aequaliter inter se mixti sunt, aegrotat vero, si unus ex iis ceteris abundantior aut minor est aut seorsum a ceteris in corpore segregatus. Quorum umorum sanguis aëri calido umidoque, phlegma aquae frigidae umidaeque, bilis rubra igni calido siccoque, bilis atra terrae frigidae sic-

1) Xen. Mem. I 4, 8: *ὅτι γῆς τε καὶ μικρὸν μέρος ἐν τῷ σώματι πολλῆς οὔσης ἔχεις καὶ ὑγροῦ βραχὺ πολλοῦ ὕδατος καὶ τῶν ἄλλων δήπου μεγάλων ὕδατων ἐκάστου μικρὸν μέρος λαβόντι τὸ σώμα συνήρμωσται σοι. νοῦν δὲ μόνον ἄρα οὐδαμοῦ ὕδατος σε εὐτυχῶς πως δοκεῖς συναρπάσαι.*

caequae similis est ¹⁾. Hippocrates tamen, etsi animi condicionem et statum cum corpore cohaerere sibi persuasum habebat, nondum hanc umorum partitionem ad animum eiusque naturam revocavit, id quod magis erat philosophi quam medici ²⁾.

Id primus fecit Aristoteles, quamquam ne ille quidem de temperamentis loquitur, sed in operibus rhetoricis et ethicis tantummodo temperamentorum definitionibus utitur. Aristoteles autem sic iudicat de corpore humano (de part. an. I): *ὁ δ' ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ ὕλη τῶν σωμάτων ἐστίν· ἐκ τῶν τοιούτων γὰρ σωμάτων συνιστᾶσιν τὴν φύσιν πάντες* et alibi (problem. XXX 1): *θερμοῦ γὰρ καὶ ψυχροῦ κρᾶσις ἐστίν· ἐκ τούτων γὰρ δυοῖν ἡ φύσις συνέστηκεν*. Hanc sententiam iam apud Parmenidem invenimus, sed multo fusius et copiosius Aristoteles, Hippocratis de umoribus doctrina fretus, de iis qui atra bile laborant, agit, quorum et animi et corporis naturam disertissime tractat (problem. ibid.): *οἱ μελαγχολικοὶ πνευματώδεις. δῆλοι δ' εἰσὶν ἐπ' ἐνίων· σκληροὶ γὰρ οἱ πλείους τῶν μελαγχολικῶν καὶ αἱ φλέβες ἐξέχουσιν· τούτου δ' αἴτιον οὐ τὸ τοῦ αἵματος πλῆθος ἀλλὰ τοῦ πνεύματος*. Deinde Aristoteles addit atram bilem èt calidissimam èt frigidissimam fieri posse sicut aquam; si frigida in corpore abundet (*ὑπερβάλλη*), *ἀποπληξίας ἢ νάρκας ἢ ἀθυμίας ἢ φόβους* exsistere, sin abundans incaluerit, *τὰς μετ' ὥδῆς εὐθυμίας καὶ ἐκστάσεις καὶ ἐκζέσεις ἐλκῶν* (ulcerum eruptiones). Hae sunt animi condiciones temporariae, quas secundum Aristotelem atra bilis in plerisque hominibus victu cotidiano abundans efficit, sed quae non mutant τὸ ἦθος, morbum tantummodo melancholicum creant. Verum *ὅσοις ἐν τῇ φύσει συνέστη κρᾶσις τοιαύτη, εὐθὺς οὗτοι τὰ ἦθη γίνονται παντοδαποί, ἄλλος κατ' ἄλλην κρᾶσιν*, velut quibus multa et frigida bilis est atra, hi stolidi sunt et ignavi; in quibus permulta et calida, ii perciti et ingeniosi, amasii, propensi ad omnem excandescentiam et cupiditatem, nonnulli etiam loquaces. Vides primum Aristotelem et corporis et animi proprietates ad atrae bilis condicionem revocasse.

Etiam Stoici, imprimis Chrysippus, analogiam inter syno-

1) Galenus de temperamentis II 608; Volkmann Psychol. I 208.

2) Philoponus d. an. I fol. B^a a ob: *ἔπεσθαι ταῖς κρᾶσεσι τοῦ σώματος τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις*, Siebeck l.l. II 279, 3.

nymas et corporis et animi condiciones intercedentem statu-
bant¹⁾: ἡ δὲ τῆς ψυχῆς νόσος ὁμοιοτάτη ἐστὶ τῇ τοῦ σώματος
ἀκαταστασίᾳ. λέγεται δὲ εἶναι σώματος νόσος ἡ ἀσυμμετρία τῶν
ἐν αὐτῷ, θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, ξηροῦ καὶ ὕγρου. Praeterea Seneca
(de ira II 19) antiquiorem sine dubio auctorem Stoicum secutus
sic morum varietates e mixtura qualitatum explicare studuit:
„opportunitissima ad iracundiam fervidi animi natura est. Nam
cum elementa sint quattuor ignis aquae aëris terrae, potestates
pares his sunt, fervida frigida arida atque umida. Et locorum
itaque et animalium et corporum et morum varietates
mixtura elementorum facit et proinde in aliquos magis incum-
bunt ingenia, prout alicuius elementi maior vis abundavit...
refert quantum quisque umidi in se calidique contineat. Cuius
in illo elementi portio praevaleret, inde mores erunt.
Iracundos fervida animi natura faciet: est enim actuosus et
pertinax ignis. Frigidi mixtura timidos facit: pigrum est enim
contractumque frigus. Volunt itaque quidam ex nostris iram
in pectore moveri effervescente circa cor sanguine”²⁾.

Suam autem viam in varietate morum explicanda ingressus
est Epicurus, qui cum non modo corpus sed etiam animum
ex atomis constare putaret, naturam animi non ad corporis
mixturam revocavit, sed ad ipsius animi atomos, h. e. ad κρᾶμα
illud ἐκ τεττάρων, scil. e calore, aëre, aura (πνεῦμα) quartaque
natura nominis experti, constans³⁾. Quam doctrinam sic versibus
illustravit Lucretius (III 288 sqq.):

est etenim calor ille animo, quem sumit in ira,
cum fervescit et ex oculis micat acrius ardor.
est et frigida multa comes formidinis aura,
quae ciet horrorem membris et concitat artus⁴⁾.
est etiam quoque pacati status aëris ille,
pectore tranquillo qui fit vultuque sereno.
sed calidi plus est illis quibus acria corda
iracundaque mens facile effervescit in ira.

1) von Arnim, Stoicorum veterum fragm. III 121, 14.

2) Stob. ecl. I p. 468 W.

3) Heinze ad Lucr. III 288 (p. 89); Fragm. Epic. (Usener) 314, 315.

4) Operae pretium est animadvertere secundum Lucretium animi statum causam
esse corporis motus.

Versibus consequentibus tria illa temperamenti genera describuntur a poeta in leonis cervi bovisque natura et ostenditur leonem nimium caloris, cervum aurae frigidae habere, bovem autem „placido magis vivere aëre”; tum Lucretius ita concludit:

sic hominum genus est.

Philosophorum et Hippocratis doctrina fretus Galenus secundo demum saeculo post Christum natum (131—201) systema illud temperamentorum excogitavit, quod etiam hodie quamvis paulum mutatum, exstat vigetque. Is enim, si quattuor potestates (calidum = c, frigidum = f, siccum = s, umidum = u) aequaliter inter se mixtae in corpore essent, hanc mixturam *εὐκρασίαν* esse dixit ¹⁾, sed cum haec temperamenti species rara esset vel numquam occurreret, duodecim mixturas proposuit iuxta illam, quas *δυσκρασίας* appellabat, in quibus singulae potestates praevalerent, hoc modo:

$$\begin{array}{l}
 c^+ \\
 \text{praevalet} \\
 \left\{ \begin{array}{l} 1 \ u^+ s^+ f^- \\ 2 \ u^- s^+ f^- \\ 3 \ u^+ s^- f^- \end{array} \right.
 \end{array}
 \qquad
 \begin{array}{l}
 f^+ \\
 \text{praevalet} \\
 \left\{ \begin{array}{l} 4 \ u^+ s^+ c^- \\ 5 \ u^- s^+ c^- \\ 6 \ u^+ s^- c^- \end{array} \right.
 \end{array}$$

$$\begin{array}{l}
 s^+ \\
 \text{praevalet} \\
 \left\{ \begin{array}{l} 7 \ c^+ f^+ u^- \\ 8 \ c^+ f^- u^- \\ 9 \ c^- f^+ u^- \end{array} \right.
 \end{array}
 \qquad
 \begin{array}{l}
 u^+ \\
 \text{praevalet} \\
 \left\{ \begin{array}{l} 10 \ c^+ f^+ s^- \\ 11 \ c^+ f^- s^- \\ 12 \ c^- f^+ s^- \end{array} \right.
 \end{array}$$

Ex his duodecim *δυσκρασίαις*, quarum in prima triade calidum, in secunda frigidum, in tertia siccum, in quarta umidum praevalent, cum potestates praevalentes modo cum mixtura aequali modo cum inaequali duarum diversarum iunguntur, sex maioris sunt momenti, quoniam earum mixtura omnino convenit cum uno e quattuor umoribus, qui in corpore humano sunt. Congruunt scilicet 2 et 8 cum bili rubra ($c^+ s^+$ et $s^+ c^+$), 3 et 11 cum sanguine ($c^+ u^+$ et $u^+ c^+$), 5 et 9 cum bili atra ($f^+ s^+$ et $s^+ f^+$), 6 et 12 cum phlegmate ($f^+ u^+$ vel $u^+ f^+$). *Τούτας μὲν οὖν τὰς τέτταρας δυσκρασίας*, inquit Galenus ²⁾, *οἱ πλεῖστοι γινώσκουσι ἰατροὶ καὶ Φιλόσοφοι*. Itaque iam Galeni aetate quattuor illae mixturae notae erant, sed neque ille neque alii

1) Siebeck Gesch. der Psych. II 284; Galenus IV 804; VI 130, 377, 401; XV 96.

2) Galenus I 556.

medici philosophique omnibus quattuor temperamentis nomina indiderunt. A Galeno praeter melancholicos, qui imprimis veteribus curae erant, soli phlegmatici commemorantur, quorum ἤθος dicitur ἀτολμον καὶ δειλὸν καὶ δύσθυμον ¹⁾, sed reliqua nomina desunt. Quin etiam quod hodie temperamentum cholericum vocatur, veteres philosophi non accurate distinguebant a melancholico, neque Galenus temperamentum sanguineum diserte descripsit.

Galenus opera medio aevo homines, quippe qui Graece nescirent, non ipsa legerunt, sed a Johannitio ²⁾ quodam Arabice versa, porro in sermonem Latinum conversa cognoverunt. Inde factum est — quod hodie miramur — ut duobus nominibus Graecis, quae sunt *melancholici* et *phlegmatici*, unum Latinum, quod est *sanguinei*, alterum, quod hoc saltem sensu vix Graecum est, sc. *cholericus*, ab interpretibus additum sit. Hic autem Johannitius in isagoga ad parvam artem Galeni ³⁾ scribit:

De humoribus.

„Compositiones sunt quattuor s. sanguis phlegma cholera rubea (sic!) et cholera nigra. Sanguis est calidus et humidus, phlegma frigidum et humidum, cholera rubea calida et sicca, cholera nigra frigida et sicca.

Masculus a femina differt in eo quod hic calidior et siccior est, illa e contrario frigidior et humidior” ⁴⁾.

De phlegmate.

„Phlegmatis autem quinque sunt modi. Est autem phlegma salsum calidius et siccus ceteris, infectum humore *colerico*. Et est phlegma dulce pertinens ad caliditatem et humectationem, infectu *sanguineo*. Est etiam acre pertinens ad frigiditatem et siccitatem, infectu *melancholico*”.

Haec verba legentes statim animadvertimus ne Johannitium quidem vocabula, quae sunt *cholericus sanguineus melancholicus*,

1) Galenus II 643.

2) Nomen eius Arabicum est Honein Ben Ishak. Natus est Hirae a° 809 p. Chr. n., mortem obiit a° 873, cf. Wernich und Hirsch, Biogr. Lexikon der Aerzte I p. 166.

3) Sunt duae editiones Latinae huius isagogae, Lipsiensis a° 1497 et Argentoratensis a° 1532. In altera titulus hic est: „Isagoge Johannitii in tegni Galieni primus liber medicinae”.

4) Galen. II 606: τῆ κράσει ψυχρότερον ἄρρενος τὸ θῆλυ καὶ οἰκουρεῖ τὰ πολλά.

de hominum moribus adhibuisse, sed de variis phlegmatis generibus.

Primus, quantum huius rei memoriam eruere potui, Honorius¹⁾ Augustodunensis, qui priore parte saeculi duodecimi post Chr. n. fuit, nomina a Johannitio in philosophorum et medicorum sermonem introducta, ad mores humanos ipsosque homines transtulit. Is (fortasse monachus, nam cognomen ei erat solitario) in libro IV 20 C de philosophia mundi ita scribit²⁾: „verbi gratia homo naturaliter calidus et humidus et in quattuor qualitates temperatus, sed quia corrumpitur natura, contingit illas in aliquo intendi et remitti. Si vero in aliquo intendatur calor et remittatur umiditas, dicitur *cholericus*, id est calidus et siccus, non est sine umiditate tamen. Sin vero in aliquo intensus sit umor, calor vero remissus, dicitur *phlegmaticus*. Sin autem intensa sit siccitas, remissus calor, *melancholicus*. Sin vero aequaliter insunt, dicitur *sanguineus*”. Deinde Honorius figuram et habitum quattuor generum describit atque sic concludit: „sed quia hoc a Johannitio satis dictum est” cet.

En habes quattuor demum illa nomina, duo Graeca, unum quasi Graecum, quartum Latinum de ipsis hominibus diversi temperamenti usurpata. Neque Aristoteles, neque Hippocrates, neque Galenus³⁾ quattuor illa invenit, sed ita iuncta non ante saeculum duodecimum in litterarum monumentis occurrunt. Melancholicos sane et phlegmaticos medici veteres cognitos habebant, sed temperamentum cholericum non semper accurate a melancholico distinguebant, sanguineum autem vix commemorabant atque tantummodo perstringebant, nedum illis nominibus (*cholericus*

1) Mortuus est Honorius a° 1152, cf. R. Rocholl in Realencycl. für protest. Theologie und Kirche VIII 328.

2) Migne, Patr. Lat. 172 p. 93. Idem fere locus exstat apud Bedam, qui presbyter appellatur, de elementis philosophiae l. III (Opp. tom. II Coloniae Agrippinae 1612, p. 227), nisi quod hic Johannitium non nominatim laudat, sed *physicum* appellat.

3) Iniuria Volkmann, Psych. I 208: „Hippokrates legte die 4 Hauptsäfte des Leibes zu Grunde, eine Ansicht die sodann Galen... durch Einführung der bekannten Namen fixirte”.

et *sanguinei*) usi sint. Ita historia docet, e quantulo initio totum hoc systema ortum sit.

Denique nolo silentio praeterire iatromathematicos, qualis erat Antiochus Atheniensis ¹⁾, qui elementa pathologiae umoralis cum astrologia coniunxerunt et necessitudinem quandam intercedere statuerunt non modo inter elementa, umores, temperamenta, sed etiam inter illa et anni tempora, zodiaci signa, caeli regiones, colores, status. Ex tabula, quam Franciscus Bollius ²⁾ ad hanc rem illustrandam edidit, eam partem lectoribus proponere volo, quae ad argumentum nostrum pertinet. Inde nemo non videbit, quantopere etiam in hac temperamentorum doctrina astrologia valuerit ad quattuor generum numerum stabiliendum atque firmandum:

Elementa	Anni tempora	Umores	Temperamenta
ἀήρ	ἔαρ	αἷμα	θερμὸν καὶ ὑγρὸν
πῦρ	θέρους	χολή	" " ξηρόν
γῆ	Φθινόπωρον	χυμὸς μελαγχολικός	ψυχρὸν καὶ ξηρόν
ὕδωρ	χειμῶν	Φλέγμα	" " ὑγρὸν

1) Pauly-Wissowa I 2494, 68; Engelbrecht, Hephaestion von Theb. 36; Boll, Stern Glaube und Stern deutung 65.

2) Catalogus codd. astr. VII 104—105.

POLENARIANUM AD HOR. C. IV, 4, 68.

praelia coniugibus *loquenda*
 scriptorum poetarumque istud est, sed mulierum lugere maritos
 filiosque et propterea detestari proelia.

Lege ergo *dolenda*.

J. J. H.
